

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 342.7:340.142

К.В. Завгородня

ад'юнк

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ВИДИ АКТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена проблемі класифікації актів Європейського суду з прав людини. Актуальність проблеми зумовлена закріпленням на законодавчому рівні обов'язку застосування практики цього міжнародного суду як джерела права України. Досліджуються існуючі види актів Європейського суду з прав людини, підстави і порядок їх винесення, а також можливість їх застосування в кримінальному судочинстві України з метою обґрунтування слідчими і суддями своїх процесуальних дій та рішень.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, судовий акт, рішення, ухвала, окрема думка судді, "пілотні рішення", консультативний висновок.

I. Вступ

Більше ніж 50 років в Україні діяв Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – КПК УРСР), до того моменту, як 13 квітня 2012 р. Верховна Рада України прийняла Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI (далі – КПК України), у ч. 2 ст. 8 якого зазначено, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Однак, використовуючи термін "практика" ЄСПЛ, необхідно пам'ятати, що це родове визначення всіх правових актів, прийнятих Судом, як, наприклад, у ст. 369 КПК України визначено, що судові рішення може бути викладено у формі вироку та у формі ухвали. Крім того, результат аналізу вітчизняної літератури свідчить про те, що всі акти ЄСПЛ автори називають "рішеннями". Тому під час правозастосування на практиці може виникнути питання, які саме акти ЄСПЛ являють собою практику Суду, та, відповідно, які з цих актів необхідно застосовувати в кримінальному судочинстві України.

Варто звернути увагу, що на сьогодні існує чимало наукових праць, присвячених Європейському судові з прав людини. Зокрема, слід відзначити праці К. Андріанова [1], М. Буроменського [2], А. Буценка [3], Ю. Грошевого [4], О. Капліної [4], В. Лутковської [5], В. Паліюка [6], П. Рабіновича [7], В. Сліпченка [8], Д. Супруна [9], С. Шевчука [10] та інших, які заклали міцне підґрунтя для подальшого всебічного наукового опра-

цювання впливу практики ЄСПЛ формування положень законодавства держав – учасниць Конвенції. Разом з тим на сьогодні у вітчизняній науці відсутні праці, у яких здійснено комплексне дослідження існуючих видів актів Європейського суду з прав людини. Вказане зумовлює актуальність обраної нами теми.

II. Постановка завдання

Метою статті є спроба класифікації актів ЄСПЛ, а також опрацювання понятійного апарату при застосуванні практики Суду.

III. Результати

Системний аналіз Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23.02.2006 р. № 3477-15 (далі – Закон № 3477-15) засвідчив, що в ст. 1 зазначеного Закону наведено таке визначення терміна "рішення" ЄСПЛ: а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України [11].

Проте існуючі види рішень Суду із зазначених питань не вичерпують усіх повноважень ЄСПЛ. Тому необхідно зазначити, що серед актів судових органів виокремлюють акти, шляхом яких юридичні справи вирішуються по суті (судові рішення, постанови) та акти, що сприяють вирішенню справи по суті

(зазвичай це ухвали). Завдяки останнім, як правило, вирішуються питання процесуального змісту [12].

Для більш повного уявлення про види рішень ЄСПЛ пропонуємо звернутися до їх оригінальних текстів, опублікованих французькою та англійською мовою у базі даних рішень ЄСПЛ на офіційному сайті Суду – hudoc.echr.coe.int. Результати системного аналізу бази даних рішень ЄСПЛ англійською мовою надали можливість розподілити усі акти суду на дві групи: decisions (ухвали) та judgments (постанова, рішення) [13].

Виходячи з цього та враховуючи положення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та протоколів до неї (далі – ЄКПЛ, Конвенція) [14], Суд приймає рішення у формі ухвали таким суддівським складом та в таких випадках:

1) суддею, який засідає одноособово – щодо неприйнятності заяви або вилучення заяви з реєстру справ, у порядку, передбаченому ст. 27 ЄКПЛ;

2) комітетом (у складі трьох суддів) – щодо неприйнятності заяви або вилучення заяви з реєстру справ, у порядку, передбаченому пп. “а” п. 1 ст. 28 ЄКПЛ;

3) Палатою (у складі семи суддів) – щодо прийнятності заяви, у порядку передбаченому ст. 29 ЄКПЛ;

4) Палатою – щодо вилучення заяви з реєстру справ у разі досягнення дружнього врегулювання, у порядку, передбаченому п. 3 ст. 39 ЄКПЛ.

Як вбачається з вищенаведеного, ухвали, які приймаються Судом з питань або прийнятності/неприйнятності заяви, або з питань вилучення заяви з реєстру справ, є проміжними актами, у яких вирішуються лише процедурні питання.

У свою чергу, такий вид акту ЄСПЛ, як рішення (постанова), приймається в таких випадках:

1) комітетом (у складі трьох суддів) – щодо прийнятності заяви та при вирішенні питання щодо суті відповідно до пп. “b” п. 1 ст. 28 ЄКПЛ;

2) Палатою (у складі семи суддів) – щодо прийнятності заяви та при вирішенні питання щодо суті, відповідно до п. 1 ст. 29 ЄКПЛ;

3) Великою Палатою (у складі сімнадцяти суддів) у випадках, передбачених ст. 31 ЄКПЛ;

4) Палатою – щодо вилучення заяви з реєстру та про поновлення заяви в реєстрі справ, відповідно до ст. 37 ЄКПЛ;

5) Палатою – при прийнятті рішень про перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами, відповідно до Правил 80 Регламенту ЄСПЛ.

Водночас Комітети та Палати Суду, приймаючи рішення відповідно до п. “b” п. 1 ст. 28, п. 1 ст. 29 та ст. 31 ЄКПЛ, мають право також вирішити питання щодо справедливої сатисфакції, а саме винісши рішення про порушення державою положень Конвенції та дійшовши висновку про те, що заявник зазнав певної шкоди, Суд може присудити заявнику певну суму грошей як справедливую компенсацію за завдану йому шкоду, про що безпосередньо зазначено у п. 2 Правил 53 та у Правилі 75 Регламенту ЄСПЛ [15].

Разом з тим необхідно розрізняти ухвали від рішень (постанов) комітетів та Палат щодо прийнятності заяви та щодо вилучення заяви з реєстру справ, оскільки в останніх містяться висновки Суду не тільки з процесуальних, а й з матеріально-правових питань. Крім того, ухвала щодо вилучення заяви з реєстру справ у разі досягнення дружнього врегулювання не передбачає юридичних наслідків для держави-відповідача, оскільки необхідні заходи, які задовольняють вимоги заявника та Суду, були прийняті до моменту її винесення. Такою ухвалою припиняються процесуальні відносини між Судом та учасниками справи.

Разом з тим у ч. 2 ст. 45 ЄКПЛ зазначено, що, якщо рішення у справі повністю або частково не виражає односторонньої думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку. Зазначене положення також зафіксовано в Правилі № 74 Регламенту ЄСПЛ [15].

Окрема думка судді, викладена щодо конкретної справи, містить у собі позиції, які мають відмінності від висновків більшості суддів, які беруть участь у голосуванні. При цьому окрема думка такого судді не повинна асоціюватися з тим, що більшість (на думку цього одного) прийняла рішення необґрунтовано. Приводом для незгоди з рішенням Суду може бути інша теоретична конструкція, закладена до основи аргументації та висновків, пропозиції іншого варіанта тлумачення норм та інші доводи, які застосовуються для обґрунтування точки зору судді, що виклав свою окрему думку, яка не збігається з висновками більшості.

Поява окремих думок зумовлена науковим світоглядом, рівнем правової культури, свідомості, теоретичних знань і практичних вмінь, життєвого досвіду суддів ЄСПЛ, які внаслідок специфіки Суду як міжнародного органу є представниками держав з різними правовими системами, юридичними традиціями. Зауважимо, що суддя, висловлюючи окрему думку, не пов'язаний попередніми рішеннями Суду, а саме він не зобов'язаний посилатися на попередні окремі думки суддів при висловленні власної. Викладаючи

сутність окремої думки, суддя певною мірою дистанціюється від рішення у конкретній справі та наводить власну правову позицію при вирішенні справи, навіть якщо він висловлює додаткову аргументацію на його користь.

Наприклад, у справі “Ухань проти України” [16] окрема думка судді ЄСПЛ від Естонії Райта Маруста, яка збігається з рішенням суду, стосувалася, зокрема, невизнання Судом обставин щодо наявності на тілі заявника тілесних ушкоджень, нанесених йому під час його затримання. При цьому Р. Маруст зазначив, що він погоджується з думкою більшості тому, що в цій справі мало місце порушення ст. 3 через умови тримання заявника, але він не поділяє думки щодо недоведеності заявником своїх вимог, через що останні були відхилені більшістю Суду. На думку Р. Маруста, мотивація, наведена у заключній частині пункту 58 рішення, суперечить встановленому доктринальному принципу. А саме в ситуації, коли особа перебуває під контролем уповноважених органів, існує значна підозра, що відповідальність за нанесені та встановлені тілесні ушкодження покладається на ці органи, у цьому випадку на них також покладається тягар доказування, і саме вони мають переконливо довести, що вони не несуть відповідальності за завдані ушкодження. Також очевидним є той факт, що медичній комісії порушували питання щодо можливості заявника перебувати під вартою, а не щодо його ушкоджень. Лише той факт, що заявника було визнано таким, що може триматись під вартою, не свідчить про те, що в нього не було ушкоджень. Таким чином, питання щодо надмірного застосування сили органами влади, а також щодо тягаря доказування за цих обставин, у цій справі залишилися відкритим.

Окрім уже зазначених ухвал та рішень, Суд також правомочний (уповноважений) надавати на запит Комітету Міністрів Ради Європи вмотивовані консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та Протоколів до неї, про що безпосередньо зазначено у ст. 47, 48 та 49 ЄКПЛ.

Однак це повноваження зведено до мінімуму через обмеження, які містяться в тексті ст. 47 ЄКПЛ. Відповідно до ч. 2 ст. 47, консультативні висновки не поширюються на питання, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та Протоколах до неї, чи на будь-які інші питання, які Суд або Комітет Міністрів може розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції. Також, відповідно до п. 2 ст. 49 ЄКПЛ, якщо консультативний висно-

вок повністю або частково не виражає односторонньої думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Як приклад можна навести консультативний висновок Великої Палати ЄСПЛ від 22 січня 2010 р. щодо можливості відклику Україною списку кандидатів на посаду судді після його представлення Парламентській асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) [17], відповідно до якого, Україна повинна була доповнити перший список, з якого вибув Василь Мармазов, новим кандидатом на посаду судді.

Таким чином, очевидним є той факт, що консультативні висновки Суду не можуть бути застосовані у кримінальному судочинстві України, оскільки, як було зазначено раніше, вони не поширюються на питання, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує такий вид актів ЄСПЛ, як “пілотні рішення”. Процедурі винесення таких рішень передували наступні події, які й зумовили особливості цього виду актів Суду.

У травні 2004 р. Комітет Міністрів Ради Європи, що наглядав за виконанням постанов Європейського суду, ухвалив резолюцію, яка закликала Суд зазначити у своїх рішеннях (наскільки це можливо) наявність системної проблеми та її джерело. Зумовлено це було тим, що в Суді катастрофічно зростала кількість нерозглянутих скарг, більшість яких – аналогічні за змістом і свідчило про те, що держави не реагували на повторювані порушення, встановлені ЄСПЛ.

Понад половина таких скарг на той час припадала на чотири країни: Росію, Туреччину, Румунію та Польщу. Тому Комітет Міністрів надав Суду повноваження вимагати від держав-порушників застосування заходів загального характеру. Тим більше, що вирішення конкретних справ та усунення порушень, які констатував Суд, часто суперечили застарілим проблемам правових систем ряду держав. Відкритий для підписання та ратифікації Протокол № 14 до Конвенції з прав людини передбачає спрощений порядок розгляду скарг, з приводу яких Суд виніс пілотні рішення [18]. Суд належним чином відреагував на резолюцію: вже у червні 2004 р. його Велика Палата ухвалила пілотне рішення у справі “Броньовський проти Польщі”, у якому Суд сформулював його загальні ознаки, що розвинулися у подальших “пілотних справах” [19]. Також, 21.02.2011 р. до Регламенту Суду було додано спеціальну норму, що регламентує процедуру ухвалення “пілотних рішень” (правило 61) [15].

З аналізу вищевказаної норми Регламенту ЄСПЛ можна зробити висновок, що “піло-

тні рішення” – це особливий тип судових рішень, у яких Судом не лише констатується наявність порушення державою відповідних положень Конвенції та/або протоколів до неї, але й здійснюється ґрунтовний аналіз ситуації, що призводить до виникнення значної кількості однотипних порушень. Одночасно він виявляє системну проблему, яка стає причиною порушень, що стосуються значного кола потерпілих. Таким чином, “пілотне рішення” створює підґрунтя для того, щоб держава здійснила необхідні зміни на національному рівні, які сприятимуть відновленню порушених прав та у подальшому не дозволить їх порушити [20].

IV. Висновки

Таким чином, провівши аналіз актів ЄСПЛ, з’ясувавши їх різновиди, підстави та порядок винесення, необхідно зазначити, що, використовуючи поняття “практика Суду” у кримінальному судочинстві України, ми маємо на увазі не тільки остаточні рішення Європейського суду з прав людини щодо суті, якими визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у тому числі й остаточні рішення Європейського Суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції, а й інші розглянуті у цій статті правові акти Суду. Проте необхідно зауважити, що працівникам слідчих органів та представникам судової влади, дотримуючись принципу верховенства права, а також обґрунтовуючи свої дії та рішення при здійсненні кримінального провадження, доцільно застосовувати ті різновиди актів Європейського Суду з прав людини, які містять у собі правові позиції Суду або окремого судді та висновки з матеріально-правових питань, зокрема з питань справедливої сатисфакції за встановлені порушення ЄКПЛ.

Список використаної літератури

1. Андріанов К.В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини / К.В. Андріанов // Право України. – 2002. – № 3. – С. 46–51.
2. Буроменський М. Європейський Кодекс свободи та демократії / М. Буроменський // Право України. – 2010. – № 10. – С. 89–97.
3. Бущенко А.П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини. (укр.) / А.П. Бущенко. – Х. : Права людини, 2008. – 432 с.
4. Кримінальний процес: підручник / [за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної]. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
5. Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України /

- В.В. Лутковська (відп. ред.). – К. : Практик, 2005. – 480 с.
6. Паліюк В. Методика застосування положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод (деякі аспекти цього питання) / В. Паліюк // Досвід застосування Європейської конвенції з прав людини в судочинстві України та Польщі : матеріали наук.-практ. конф. / [упоряд. О.П. Корнієнко]. – К. : А. П. Н., 2006. – С. 38–39.
 7. Рабінович П.М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду / П.М. Рабінович // Юридичний Вісник України. – 2005. – № 48. – С. 12.
 8. Сліпченко В.І. Вплив практики Європейського суду з прав людини на формування положень нового КПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dduvs.dp.ua/assets/files/news3/КПК/3.docx>.
 9. Супрун Д. Україна у правовій системі та контрольному механізмі Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року / Д. Супрун // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. – К. : Київський університет. – 2001. – Вип. 28. – Ч. III. – С. 104–118.
 10. Шевчук С. Європейський Суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 7. – С. 88–91.
 11. Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”: прийнятий Верховною Радою України від 23.02.2006 р. № 3477-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
 12. Молодкін Н.Е. Функции судебных актов в правовом регулировании : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Рос. акад. правосудия. – М., 2005.
 13. Англо-русский словарь В.К. Мюллера (онлайн-версия) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.classes.ru/dictionary-english-russian-Mueller.htm>.
 14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11: ратифікована Верховною Радою України від 17 липня 1997 р. № 995-004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995-004>.
 15. Регламент Європейського суду з прав людини, прийнятий Європейським судом з прав людини від 01.11.2003 р. № 980-067 [Електронний ресурс]. – Ре-

- жим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_067.
16. Міністерство юстиції. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19614>.
 17. Стратегическая судебная защита. Список доповнити не можна подати новий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hr-lawyers.org/index.php?id=1267024829>.
 18. ZN, UA. Перше пілотне рішення щодо України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/LAW/pershe_pilotne_rishennya_schodo_ukrayini.html.
 19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Броньовський проти Польщі” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61828>.
 20. Гончаренко О.А. Правова природа “пілотних рішень” Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] / О.А. Гончаренко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 243–249. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12goaspl.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 13.04.2013

Завгородня К.В. Види актів Європейського Суду по правам человека

Стаття посвячена проблемі класифікації актів Європейського суду по правам человека. Актуальність проблеми обумовлена закріпленням на законодавчому рівні обов'язності застосування практики цього міжнародного суду в якості джерела права України. Існують різні види актів Європейського суду по правам человека, основи і порядок їх винесення, а також можливість їх застосування в кримінальному судопроцесі України з метою обґрунтування слідовцями і судьями своїх процесуальних дій і рішень.

Ключевые слова: Конвенція о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, практика Европейского суда по правам человека, судебный акт, решение, определение, особое мнение судьи, “пилотные решения”, консультативное заключение.

Zavgorodnya K. Types of acts of the European Court of Human Rights

The article deals with the problem of classification of acts of the European Court of human rights. The need for thorough research problem arose in connection with the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine № 4651 -VI, in part 2 of art. 8, which states that the rule of law in criminal proceedings shall apply on the basis of the case-law of the European Court of Human Rights. With regard to the effective application of the practice of this international institution in criminal proceedings in Ukraine is impossible without an understanding of what kinds of acts of the European Court of Human Rights are its case-law, as a result of analysis of domestic literature indicates that all acts of the European Court of human rights, the authors referred to as «decisions». In this article we analyzed the acts of the European Court of Human Rights, found their varieties, the grounds and the procedure for removal. Furthermore the author made an attempt to classify the said acts of international institutions worked out the conceptual apparatus of the Court in the application and investigated the possibility of specific acts of the European Court of Human Rights in Criminal Proceedings of Ukraine to study investigators and judges its proceedings and decisions. It was concluded that the feasibility of use in criminal proceedings of those kinds of acts of the European Court of Human Rights, which include legal opinions of the Court or a single judge and opinions on substantive issues, in particular on just satisfaction for the established violation of the Convention.

Key words: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights, the case-law of the European Court of Human Rights, the judicial act, judgment, decision, dissenting opinion of judge, “pilot judgments”, advisory opinion.